

Middelalderlige nonneklostre mellem religiøse idealer og verdslige krav

Bidrag til historien om klostrene Vor Frue, St. Clara og St. Agnes i Roskilde

Af Thomas Hill

Indledning

Den 29. juli 1341 tog kong Valdemar IV af Danmark nonneklostret St. Clara i Roskilde under sin beskyttelse og tilstod det en række privilegier. Kongen var så velvillig overfor søstrene, »for at de, der har opgivet det verdslige og praktiske liv, idet de fører et himmelsk og kontemplativt liv, med Guds hjælp ved deres årvågne fuldkommenhed og omhyggelige omsorg under påkaldelse af Gud kan føre, hvad der hos os alle er ufuldkomment til et frelsebringende og lykkeligt resultat, thi ligesom deres skytshelgen den salige Clara levede berømmeligt i et berømmeligt liv og vandt berømmelsens udmærkelse ('beata Clara/ clara uita. clare uixit. et insigne claruit'), således træder hendes døtre i jomfruelig kyskhed berømmeligt i hendes berømmelige fodspor«¹. Valdemar IV tegner her et billede af nonnerne, som frasiger sig verden og i ydmyghed kun tjener Gud.

En helt anden mening om klostrets jomfruer har halvandet århundrede senere (ca. 1500) adelsdamen Else Grifsdatter, der havde klostret i forlening og især skulde drage omsorg for dets økonomiske forhold. Efter at nonnerne har klaget hos kong Hans over Elses regimente, forsvarer hun sig overfor kongen i et brev og irettesætter søstrene for deres måde at leve på: »De har selv store renter både i landsbyer og i købstæder«, men vil ikke hjælpe til at holde klosterbygningerne, som det regner ind i, i stand. Nonnerne ønsker ikke mindre end 15 eller 16 tønder øl af klostrets brygger, dog leverer de kun to pund malt og fire skæpper humle, som er utilstrækkeligt. Else Grifsdatter ansætter en bager, der første gang, da han bager brød i klostrets bageovn, bager det alt for hårdt. Søstrene siger alligevel til Else, at de er tilfreds med det. Men de modtager brødet og sender det til kongen, for at bagtale hende hos ham². I modsætning til den positive omtale i kong Valdemars privilegi-

um præsenteres nonnerne i Else Grifsdatters brev som gerrige og intrigante søstre, som kun tager hensyn til egen fordel.

De to kilder viser to modsatte anskuelser. Kong Valdemar mener, at nonneklosteret er et sted, som er afsondret fra samfundet, og hvor nonnerne kun tjener Gud og søger at efterligne deres hellige ordensstifterinde. Ene og alene klostrets eller ordenens religiøse normer bestemmer livet bag klostermurene. Derimod kommer der i Else Grifsdatters brev en opfattelse til syne, at et kvindekloster er en institution, hvor ugifte døtre af rige adelige eller borgerlige familier bliver indkvarteret og forsuret, og hvor fornemme enker henlever deres sidste år. Det er kun verdslige krav og normer, der er afgørende for klosterlivet.

På lignende måde har også den moderne historievidenskab forklaret det store tal af nonneklostre i høj- og senmiddelalderen ved hjælp af to teorier: 1. Efter den såkaldte forsørgelses- eller overskudshypotese (»Versorgungs-, Überschuhypothese«) blev der grundlagt så mange klostre på grund af et »kvindeoverskud« (»Frauenüberschuß«). I klostrene kunde de talrige ugifte kvinder få husly³. 2. Modsat tydes nonneklostrene fra det 12. og 13. århundrede som resultatet af en »religiøs kvindebevægelse« (»religiöse Frauenbewegung«)⁴ eller »kvindelig fromhedsbevægelse« (»weibliche Frömmigkeitsbewegung«)⁵.

Ingen af de to tolkninger kan beskrive livets hele realitet i et middelalderligt kvindekloster. Tværtimod viser sig her to poler, som bestemte hverdagen i et nonnekloster. Mellem de to poler eksisterer en spænding mellem klostrets religiøse norm (nonnerne skal isolere sig fra omverdenen og leve ydmygt og fattigt) på den ene side og de krav fra samfundet, som støtter og bærer klostrene og som har sine egne normer på den anden side (stræben efter magt, rigdom, prestige i et hierarkisk stænder-samfund)⁶. Selvfølgelig fandtes der perioder, hvor samfundets eliter understøttede klosterlige idealer. Men tit prøvede de at gennemføre egne mål og interesser, som var i modsætning til nonnernes. Det var grunden til, at den religiøse norm og klostrets realitet afveg så stærkt fra hinanden, at en klosterreform måtte bringe dem i overensstemmelse.

I det følgende skal det undersøges, med nonneklostrene Vor Frue, St. Clara og St. Agnes i Roskilde som eksempler, hvilken indflydelse spændingen mellem de religiøse principper, klostrene var underlagt, og de krav, som klostrenes velgørere stillede, har haft på klostrenes historie og nonnernes liv. Konkret: Hvor stærk var klostrenes integration i samfundet? Hvorfor støttede samfundet kvindeklostre, hvad forventede man af kongregationerne? Var samfundets krav muligvis så vidtgående,

at det var umuligt for søstrene at leve isoleret fra omverdenen? Eller kunne gejstlige og verdslige målsætninger holdes i overensstemmelse, respektive i balance?

Nonneklostrene i Roskilde og deres historie er velegnet til at svare på disse spørgsmål, fordi de repræsenterer almindelige tendenser i den kvindelige klosterbevægelse. Cistercienserindeklostret Vor Frue, som eventuelt blev grundlagt som benediktinerindekloster og senere gik over til cistercienserne⁷, er et eksempel på de benediktinske og cisterciensiske institutioner fra det 12. århundrede. St. Clara (franciskaner-nonnekloster) og St. Agnes (kvindekloster af dominikanerordenen) var medlemmer af tiggermunkeordener, som har haft stor tilslutning siden det 13. århundrede. Desuden er St. Clara og St. Agnes vel dokumenteret: Omkring 500 diplomer er bevaret, foruden nogle breve og i St. Agnes' tilfælde fem årsregnskaber fra årene 1508 til 1515⁸. I betragtning af denne kildesituation er det en overraskelse, at forskningen hidtil har behandlet nonneklostrene i Roskilde »stedmoderligt«⁹. Der eksisterer kun en række mindre arbejder¹⁰.

Klostrenes grundlæggelse

Vor Frue kloster

Klostret blev grundlagt¹¹ af provst Isak ved Vor Frue kirke som soning for en gravkrænkelse. Kirken var blevet bygget allerede i slutningen af det 11. århundrede og var muligvis underkastet Isak som provst. I årene 1164-78 skødede biskop Absalon af Roskilde (1158-1191) til klostret to gårde i nærheden af byen (Hove, Glim), inkorporerede klostret tre kirker (Sengeløse, Gadstrup, Glim) og overdrog nonnerne bispetienden fra byen Roskilde.

Absalon var så velvillig overfor klostret, fordi han i 1176/77 havde sørget for, at den hellige Margrethes lig blev overført til klosterkirken og gravlagt der. Klostret havde brug for en god økonomisk basis, for at søstrene kunne dyrke Margrethe som helgen. Hendes mand Herlogh dræbte hende, uden at vi ved hvorfor. Han hængte hende derefter for at skjule sit mord. Som formentlig selvmorderske måtte Margrethe ikke begraves på kirkegården og blev derfor bisat ved stranden i nærheden af Køge. Snart viste mirakler sig ved hendes grav. Absalon satte en undersøgelse i gang. Herlogh tilstod, at han havde dræbt sin kone. I en højtidelig procession lod Absalon, som selv deltog, Margrethes lig overføre til Roskilde, hvor hun blev gravsat ved højalteret i Vor Frue kirke¹².

Da man i 1933/34 undersøgte Vor Frue kirke arkæologisk, fandt man

ved østsiden af kirken en centralbygning, som var 9x7m stor og som formentlig har tjent som helgenkapel¹³. Sandsynligvis har Absalon også stræbt efter en pavelig kanonisation, men uden held. Margrethe blev altid kun dyrket på Sjælland¹⁴.

St. Clara kloster

Den adelige enke Ingerd af Regenstein lod i 1256/57 clarisserklostret nordvest for Roskilde anlægge¹⁵. Ingerd nedstammede fra Absalons familie, som plejede at stille biskopperne af Roskilde indtil 1277¹⁶. Hendes første ægtemand var den kongelige marsk Skorre. Efter hans død i begyndelsen af 1230'erne har Ingerd i årene 1237-40 skænket grunde til franciskanerne i Roskilde, København, Kalundborg og Næstved, hvorpå brødrene kunde opføre ordenshuse¹⁷. Derefter var hun gift anden gang med greve Konrad af Regenstein og levede på sin ægtefælles borg. Her kom hun i kontakt med den hellige Agnes af Prag (1205-82). Agnes var datter af kong Ottokar I af Bøhmen og havde i 1233 grundlagt et hospital og et clarisserkloster i Prag, som hun selv trådte ind i det følgende år. Agnes korresponderede pr. brev med den hellige Clara (1193-1253), der i 1212 var indklædt som nonne af Frans af Assisi. Claras søstresamfund ved St. Damiani i Assisi blev udgangspunktet for clarisserordenen.

Efter at Konrad var død, vendte Ingerd tilbage til Danmark og planlagde at grundlægge et clarisserkloster ligesom Agnes. Denne understøttede Ingerd og engagerede sig med held hos paven for Ingerds projekt¹⁸. Formodentlig i 1257 indtrådte Ingerd i clarisserordenen. Det følgende år døde hun og blev gravsat i franciskanerkirken i Roskilde¹⁹. Efter hendes død fik St. Clara store gaver fra ærkebiskop Jakob Erlandsen af Lund, hvis mor var en kusine til Ingerd, og en række personer, der var beslægtet med Jakob eller hans politiske venner²⁰.

St. Agnes kloster

Kvindeklostret af dominikanerordenen stiftede Agnes, den yngste datter af kong Erik Plovpenning (1241-50), i 1264 i byens nordlige del²¹. Grundlæggelsen forløb i flere etaper: 1263 blev Agnes medlem af dominikanerordenen; i det følgende år tillod pave Urban IV hende at oprette et kloster i Roskilde stift; kort tid derefter fik Agnes udlagt sin arv, så at hun kunne udstyre sit kloster med jordegods; Agnes aflagde klosterløfte og blev klostrets første priorinde. Formentlig i 1267 indtrådte Agnes' søster Jutta i dominikanernonneklosteret i Roskilde og overtog ledelsen af søstrene.

Motiverne hos grundlæggerne/ grundlæggerinderne

Allerede i klostrenes grundlæggelsestid fandtes der en spænding mellem klostrenes religiøse opgaver og de funktioner, som stifterne havde til tænkt deres klostre.

Vor Frue kloster og Margrethes kult skulle bidrage til at øge magt og prestige for Absalons familie, den senere såkaldte Hvide-æt²². I anden halvdel af det 12. århundrede hævdede Absalons familie sig til at være den mægtigste adelige slægt i Danmark. Og biskoppens familie var beslægtet med Margrethe, eller i hvert fald påstod, at Margrethe var i familie med Hvide-ætten. I løbet af det 12. århundrede blev i Danmark flere helgener kanoniseret og en del steder opstod der en lokal helgendyrkelse²³. De helgener, der stammede fra den kongelige familie, skulle bl.a. tjene til at legitimere kongeværdigheden for bestemte grene af kongeslægten. Kong Valdemar I (1157-82) var i 1157 blevet enekonge efter ti års borgerkrig, i hvilken Valdemar havde kæmpet om magten med Knud Magnussen og Svend Grathe. Valdemar bestræbte sig på at styrke sin kongemagt ved at helliggøre sin far Knud Lavard, der var gravsat i Ringsted klosterkirke. I 1169 opnåede han til sidst Knud Lavards pavelige kanonisation. Ved midsommer 1170 fejredes Knud Lavards helgenkåring og samtidig kronedes Valdemars søn Knud VI i Ringsted. Knud Lavards kanonisation gav Valdemars linie et fortrin frem for alle andre grene af kongeslægten²⁴. Biskop Absalon var Valdemars vigtigste rådgiver, og hans bestræbelser på at få Margrethe kanoniseret var visselig inspireret af Valdemars fremgangsmåde. Ligesom den regerende kongefamilie havde sin helgen, skulle den mægtige Hvide-æt også have sin helgeninde.

Ingerd af Regenstein, der grundlagde St. Clara kloster, var udpræget religiøs og var sikkert fascineret af det nye klosterideal, som tiggerordenerne propagerede. Det viser allerede hendes tidligere engagement til franciskanernes fordel i Roskilde, København, Kalundborg og Næstved. Hun er at forstå som en repræsentant for den højmiddelalderlige »religiøse kvindebevægelse«.²⁵ Men modsat Claras og Agnes af Prags stifelser, hvor søstrene skulle leve i fattigdom og måtte tigge, sikrede Ingerd sig som medlem af clarisserordenen den pavelige ret til at oppebære personlige indtægter. Nonnerne i Roskilde St. Clara kloster måtte modtage arv²⁶. Selvom målet med dette pavelige privilegium var at beskytte klostret mod krav fra medarvingerne²⁷, så viser det dog, at Ingerd muligvis har tænkt sig sit kloster også som opholdssted for adelige kvinder.

Det aspekt er meget tydeligt ved grundlæggelsen af St. Agnes kloster. Kongedøtrene Agnes og Jutta skulle være forsørget, uden at deres

arv kom under fremmed indflydelse. Deres søstre Sofie og Ingeborg var nemlig siden 1260/61 gift med den svenske konge Valdemar Birgersson og den norske monark Magnus Håkonsson, der på grund af Sofies og Ingeborgs medgift havde mulighed for at gøre krav på krongods og borge i Danmark. Derfor besluttede man ved det kongelige hof, at de to yngre søstre skulle have bo i et kloster²⁸.

Agnes og Jutta var sandsynligvis ikke så religiøst grebne som Ingerd. For få år senere forlod de to Eriksdøtre St. Agnes. Jutta rejste til Sverige for at besøge sin søster Sofie. Hun indledte et forhold med sin svoger, kong Valdemar Birgersson, og fødte efter ni måneder en søn. Denne »klosterskandale« førte til store vanskeligheder for St. Agnes, fordi de to søstre fratog klostret deres gaver. I mere end 40 år måtte St. Agnes kloster kæmpe om Agnes' og Juttas gods.

Klostrenes integration i samfundet

Allerede under de første år af klostrenes eksistens viste det sig, at religiøse motiver og stifternes sociale/ politiske interesser stod ved siden af hinanden eller var smeltet sammen. Indtil reformationen modtog klostrene atter og atter store gaver, men klostrene måtte til gengæld tilvejebringe modydelser – moderne sagt: servicetjenester. På den måde sikredes klostrenes økonomiske fundament og dermed blev det garanteret, at nonnerne kunne koncentrere sig om deres gejstlige opgaver. Men de samfundslag, som understøttede klostrene, passede på, at deres egne interesser og ønsker blev gennemført og realiseret.

Klostrenes integration i samfundet skal undersøges via tre typer af modydelser for de gaver, klostrene fik: 1. unge kvinders og enkers optagelse i klostrene; 2. bevilling af et begravelsessted i klosterkirken og udøvelse af velgørernes »memoria«; 3. bortforpagtning af klosterjord. Kun St. Claras' og St. Agnes' kilder er fyldestgørende til at besvare de spørgsmål.

Optagelse af ugifte døtre og af enker i klostrene

Allerede Ingerd af Regenstein og prinsesse Agnes er eksempler på, at enker og unge, ugifte kvinder kunne gå i klostret for at blive forsørget. Men i Ingerds tilfælde er det også åbenbart, at ønsket om at bo i klostret og være vel forsørget der kan indbefatte et religiøst motiv.

De gaver, som klostrene fik som »medgift«, når kvinderne blev medlemmer af deres kongregationer, er overleveret siden 1263 for St. Clara og for St. Agnes siden 1310²⁹. Margrethe, som var enke efter Jens Gun-

nesen og som indgav sig med sin arv i Roskilde St. Clara kloster i maj 1263³⁰, var sikkert meget from og imponeret af det nye franciskaniske kvindekloster. For hun stammede fra Jylland, hvor der nok fandtes mange nonneklostre, men intet clarisserkloster³¹. Niels Stallers enke Cecilie, der i oktober 1268 skødede gods i Herlufmagle til St. Clara, ønskede, »at trække mig tilbage sammen med søstrene, idet jeg efter den arme korsfæstedes forbillede forlader verdens hæder og rigdom for i større frihed og fred resten af livet at kunne tjene skaberen under regelbunden tugt til mine synders forladelse«³².

Gro var i løbet af året 1268 blevet enke efter Esbern Vognsen og skænkede i oktober samme år fem gårde til St. Clara i forbindelse med hendes indtræden i klostret. Hun begærede sikkert at tjene Gud i klostret. Gro havde nemlig fået sin ægtemands tilladelse til at gå i kloster. Også hun var fra Jylland³³.

Derimod træder forsørgelsestanken allerede i det 14. århundrede meget klart frem. Indtægter af de godser, som de unge kvinder skødede til klostret ved deres indtræden, blev tit tildelt dem, sålænge de levede. Et eksempel: Enken Cecilie skænkede i 1315 to gårde til St. Agnes; indtægterne fra den ene skulle på livstid tilfalde hende, indtægterne fra den anden gård blev tildelt Cecilies døtre, der var nonner i dominikanernonneklostret i Roskilde³⁴. Desuden kom nonnerne til at oppebære andre indtægter, som ikke tilfaldt klostrene efter deres død. Således overlod Anna Pedersdatter, enke efter Mikkil Rud, den 24.6. 1408 sin datter Margrethe, der var søster i St. Clara kloster, to gårde, som ved Margrethes død skulle tilfalde hendes brødre³⁵. Naturligvis kan det ikke udelukkes, at de unge kvinder fremfor alt for søgte i kloster at tjene Gud. Oven i købet lærte søstrene bag klostermurene at læse og skrive³⁶. Men åbenbart skulle og ville nonnerne opretholde en bestemt levestandard (se dertil nedenfor).

Nonneklostrene i Roskilde optog også lægbrødre. Den 13.3.1341 skænkede Niels Kiste sit gods i Gershøj og Vester Såby til St. Clara; til gengæld optog klostret ham i det klosterlige »broderskab« (»fraternitas«) – ligesom andre før. Abbedissen og konventet forpligtede sig til at sørge for Niels' underhold og bygge et hus til ham, hvis det blev nødvendigt. Niels kunde bevæge sig frit og han var ikke underkastet klausuren³⁷.

Grav og memoria

Ved Niels' skødning ses et ønske, som spillede en stor rolle ved mange gaver til klostrene: Niels' gave var en sjælegave, det blev ham tilsagt, at

han skulle begraves i klosterkirken og at søstre ville bede for hans sjæl, ligesom de plejede at gøre det for en nonne.

Netop lægfolk havde en trang til at gøre noget for sjælfrelsen, idet de blev bisat i klosterkirkens indviede jord og/eller deres liturgisk-gejstlige memoria blev udøvet, d.v.s., at den afdøde person mindedes i løbet af messen og ved navnerecitation under tidebønnerne³⁸. Selvfølgelig opfordrede graven også ifølge sin eksistens eller en indskrift til bønner for den begravede person. Begravelse i klosterkirken kan derfor ikke skelnes fra klostrets memoria³⁹.

En grav for lægfolk i en kirke tilhørende et nonnekloster i Roskilde er for første gang overleveret i 1308 og den var ofte grund til en gave⁴⁰. Desuden findes hyppigt som modydelse for en skødning højtideligholdelsen af anniversariet⁴¹. Nonnerne var forpligtet til at bede på velgørenens dødsdag for hans sjælfrelse eller sørge for, at der på dødsdagen blev læst en messe for ham⁴². Meget ofte hedder det kun i diplomerne, at man skænker til klostret »for sjælens frelse« (»in/ob remedium anime«) eller for mandens eller konens eller andre slægtnings sjælfrelse⁴³. Men disse formuleringer udtrykker også, at nonnerne som modydelse for gaven måtte drage omsorg for bønner og messer til fordel for de nævnte personer. Det viser Gyde Ingversdatters skødning i 1428 tydeligt. Gyde skænkede til St. Agnes kloster »for min Husbonds og min og flere vore Forældres Sjæls Skyld: Holdes ej det, som de [nonnerne, T.H.] har sagt mig, skal jeg være fuldmægtig til at tage den igen«⁴⁴.

En gang imellem gav de personer, som allerede havde en kvindelig slægting i klostret som nonne, yderligere gods til klostret for at tilsikre sig bønner af konventet og/eller et begravelsessted i klosterkirken. Når en familie skødede gods til St. Clara eller St. Agnes, fordi en datter blev optaget i konventet, lod familien sig undertiden også love grav og memoria⁴⁵.

Det teologiske fundament for den gejstlig-liturgiske memoria var forestillingen om den tariffmæssige bod, som kunne gøres ved stedfortræder. Hver forseelse måtte sones med bønner eller messer. En anden person, så vidt mulig en præst eller en munk, respektive en nonne, kunne tilvejebringe boden. Jo større bod, desto flere bønner eller messer og desto større var resultatet for sjælen i himlen⁴⁶.

Forpagtning af klosterland

En helt verdslig modydelse fra klostrene for en gave nævnes i Saxo Othgersens diplom, som er udstedt den 4.10.1406. Saxo skænkede St. Clara 200 mk. lub., abbedisse Sofie og konventet lovede Saxo og hans

kone begravelse i klosterkirken og de sædvanlige gejstlige velgerninger fra klostret, især højtideligholdelse af anniversariet »med messer og bønner« (»cum missis et vigiliis«). Desuden kunde Saxo på livstid forpagte klostrets gods i Gershøj, som var øde, uden afgift⁴⁷.

Klostrene St. Clara og St. Agnes ramtes hårdt af den senmiddelalderlige agrarkrise⁴⁸. I løbet af den første halvdel af det 14. århundrede gik befolkningstallet i Danmark lidt tilbage og i midten af det 14. århundrede kom det på grund af den »sorte død« til en drastisk befolkningsnedgang. Derfor var meget klostergoods øde i slutningen af det 14. og begyndelsen af det 15. århundrede. Fordi klostrene ikke selv var i stand til at stoppe forøgelsen af ødejorden, bortforpagtede de deres ødegods, selvom det efter kirkeretten var problematisk⁴⁹.

Karakteristisk nok er 19 af de i alt 29 forpagtningskontrakter, som St. Agnes afsluttede mellem 1311 og 1555⁵⁰, fra anden halvdel af det 14. og første halvdel af det 15. århundrede. For St. Clara er bevaret 25 forpagtningskontrakter (1337-1520)⁵¹, 16/18 kontrakter er fra tiden 1370 til 1417/1441. Tit siges der, at det forpagtede gods var øde og at forpagtningsafgiften var lav, for at forpagteren kunne genopbygge godset.

Gentagne gange bortforpagtede klostrene gods til dem, der – ligesom Saxo Othgersen – havde skænket noget til klostrene, eller deres efterkommere. Tit blev derved nøjagtig den grundejendom, som forpagteren eller hans slægtninge havde skødet til nonnerne som medgift for en nonne eller som sjælegave, bortlejet. Første gang, da St. Agnes bortforpagtede klostergoods, var i 1311, da Peder Mule overtog en gård i Gørlev og to gårde i Ulstrup, som hans bedstemor havde tilskødet klostret⁵². I 1349 og 1354 lejede Peder Grubbe et bol i Lyngby, som hans mor Elisabeth havde skænket til St. Agnes kloster⁵³. I juli 1438 udlejede St. Agnes klostrets gods i S. Jernløse til Cecilie Kragdsatter og hendes mand for deres livstid, »særdeles fordi hun har givet sit arvegods, som er en Gaard i Swaertbyrthe [Sværdborg, T.H.] i Hammer H. (...), til vort Kloster«⁵⁴. To år senere forpagtede Valdemar Evertsen Moltke en gård i Rye af dominikanermonneklostret i Roskilde, som hans far Evert Moltke i 1405 havde overdraget klostret. Evert Moltke kunne i sin livstid disponere over gården i Rye og havde desuden forpagtet tre brydegårde af klostret sammesteds⁵⁵.

St. Clara kloster bortforpagtede i 1371 til Jakob Olufsen på fem år to gårde i Ølby, som klostret havde fået af Jakobs far i 1302 ved gave eller mageskifte⁵⁶. Jakob lejede mere klostergoods i 1377 og 1380, ligeså hans søn Folmer Jakobsen i 1384 og 1387⁵⁷. I året 1412 bortforpagtede clarisserklostret to gange besiddelser: i januar til Peder Nielsen, der lejede gods, som hans søster Elne Nielsdatter havde skødet til klostret, da hun

var blevet nonne der, og i oktober lejede Anne Pedersdatter en gård, som befandt sig nordøst for klostret⁵⁸. Senere i 1432 skænkede Anne en gård i Dalby, som dog lå øde, til klostret som sjælegave for sig og sine sønner⁵⁹. I 1439 forpagtede Grib Jensen en gård i Hove på livstid, som den allerede nævnte Elne Nielsdatter, en kusine af Grib, havde skødet til St. Clara⁶⁰.

Klostrene var henvist til hjælp udefra for at reorganisere deres ødegods. For så vidt var bortforpagtningen af klosterjorden i deres interesse. Men forpagterne passede også på deres egne fordele. Folmer Jakobsen lejede i 1384 forskelligt gods på Sjælland af abbedissen og konventet for 13 år. I de første tre år skulle han ingen afgift betale, de følgende ti år skulle han kun yde, hvad to venner af Folmer og klostret ville skønne at være rimeligt⁶¹. Og da Peder Nielsen i 1412 forpagtede forskelligt gods af St. Clara, som hans søster Elne Nielsdatter havde skænket klostret som »medgift«, opnåede han, at den årlige afgift på 12 mark sølv skulle udbetales til hans søster.

Et resumé: Den idealtypiske donation blev fuldbyrdet, når en ung ugift kvinde eller en enke tog ophold i klostret, novicens slægtninge opnåede ved donationen retten til begravelse i klostret og konventets memoria og kunne forpagte det lige skænkede gods uden eller mod en ringe afgift. Naturligvis bortforpagtede klostrene deres gods især under den senmiddelalderlige agrarkrise; og det var ikke kun klostrenes velgørere, der lejede forladt jord. Som følge af gavepraksis, der altid krævede en modydelse (»do ut des«), blev klostrene integreret i samfundet. Nonneklostrene måtte tilvejebringe ydelser til samfundet, som var i overensstemmelse med deres religiøse opgaver (ugifte kvinder og enker som nonner) og som nonnerne var meget velegnede til (bønnerne for velgørernes sjælefredelse). Men klostrene blev også tvunget til vidtgående indrømmelser overfor lægfolk (klostre som institutioner, hvor kvinder kunne leve på et vist niveau i det 14. og 15. århundrede, bortforpagtning af klostergods), som var i modsætning til ordensreglernes eller kirkerettens bestemmelser. Disse indrømmelser kunne klostrene dog ikke undgå, fordi donationer og godsbesiddelse udgjorde deres økonomiske fundament.

Velgørernes sociale lag

Hvem skødede til kvindeklostrene? Fra hvilke sociale lag kom nonnerne? Nonneklostrene i Roskilde blev grundlagt af adelige personer eller medlemmer af kongeslægten. I St. Claras og St. Agnes' kilder viser sig næsten ingen af Roskilde bys borgere. Kun få borgere skænkede til klo-

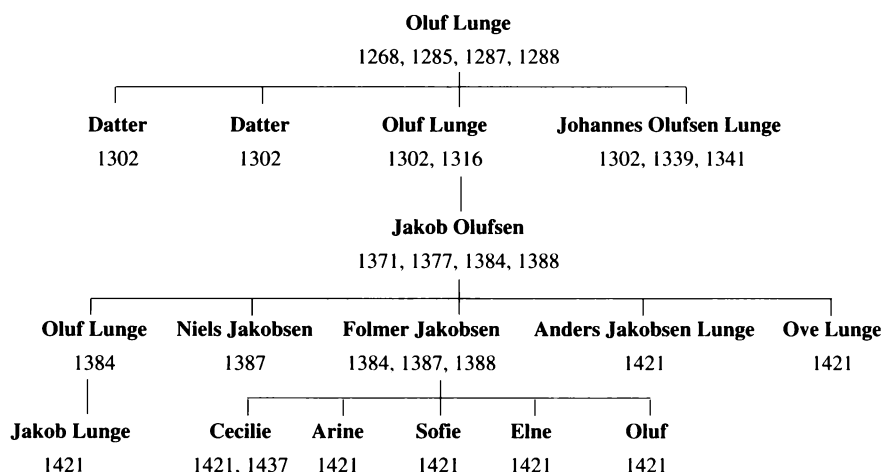
strene eller forpagtede klostergoods i byen⁶². Peder Bentsen, borger i Malmø, skænkede i 1433 sin gård i Roskilde til St. Clara som »medgift« for sin datter, ligeså i 1449 Peder Skipper, som var rådmand i Slagelse. Hans datter tilkom landgildeindtægter af donationen i Kundby, så længe hun levede⁶³. For St. Clara er to afladsbreve fra årene 1437 og 1475 bevaret, som fortegner navnene på klostrets 40, respektive 44 nonner. Desuden eksisterer for St. Agnes to afladsbreve, som er udstedt i 1475 og 1502 og som tildeler hver af de 25, henholdsvis 23 nævnte søstre de i brevene opregnede indulgenser⁶⁴. Da de fleste navne er patronymika, og de adelige tilnavne ikke altid er anført, er det umuligt at bestemme antallet på de nonner, som var af borgerlig herkomst⁶⁵.

Men med diplomernes hjælp bliver det tydeligt, at velgørernes flertal var adelige⁶⁶. Siden anden halvdel/slutningen af det 13. århundrede interesserede sig ved siden af de få borgere egentlig kun den sjællandske adel for St. Clara og St. Agnes. Især slægten Lunge⁶⁷ stod i nær kontakt til Clarisserklostret i Roskilde. Det første bekendte medlem af slægten var Oluf Lunge. Han nævnes første gang i en kilde fra året 1268 og var i Roskildebispens tjeneste. I løbet af det 14. århundrede lykkedes det familien at stige op i den danske højadel. Således var Folmer Jakobsen Lunge, Oluf Lunges oldebarn, dronning Margrethes tillidsmand og rådgiver. Folmer var 1397 med i Kalmar, da Erik af Pommern blev kronet til unionskonge over de tre nordiske riger; Folmer beseglede der det såkaldte Unionsbrev, i hvilket unionen skulle have en fælles forfatning.

I fem generationer var Lungerne i årene 1268 til 1437 St. Claras velgørere, der beskyttede klostret, gav foræringer til det og som klostrets forstandere sørgede for de økonomiske forhold. Flere kvinder af slægten levede i klostret, som drog omsorg for slægtens memoria. Familiens stamfar, Oluf Lunge, var i 1268 vidne i et til St. Clara udstedt pantebrev. I 1285 skødede han på sin svoger Ranæs vegne en gård til St. Clara, og tre år senere gav han gods til klostret i prinsesse Agnes' navn. Oluf selv skænkede sin jord i Dåstrup til St. Clara kloster⁶⁸. Olufs ægtefælle og hans søn Johannes betalte 400 mk., da to døtre af Oluf blev optaget i konventet. Fordi familien kom bagud med betalingen, pantsatte Olufs søn af samme navn to gårde og en mølle i Ølby og en gård i Vedskølle til St. Clara⁶⁹. Oluf beseglede desuden i 1316 en skødning til St. Clara⁷⁰. Hans bror Johannes var vidne ved to sjælegaver af den allerede nævnte Niels Kiste (1339, 1341)⁷¹. Oluf Olufsens søn Jakob og hans barnebarn Folmer Jakobsen forpagtede i 1370/80'erne flere gange gods af St. Clara⁷². Jakobs sønner Oluf Lunge og Folmer bevidnede derved Jakobs erklæring, at alle pantebreve og forpagtningskontrakter, som St. Clara havde afsluttet med Jakob, var ugyldige⁷³. Og i 1387 var

Folmers bror Niels Jakobsen vidne, da Folmer forpagtede klostrets gods i Kyndeløse og Torkilstrup⁷⁴. Folmer Jakobsens datter Cecilie indgav sig St. Clara klostret med en stor gave, som blev skødet i 1421 til klostret af hendes farbror Anders Jakobsen, der var rigsråd under dronning Margrethe, og af hendes søstre Sofie, Arine og Elne. Vidner til skødningen var Folmers bror Ove Lunge, som senere blev rigsråd, hans søn Oluf Folmersen og hans brorsøn Jakob Lunge⁷⁵.

Omkring 1400 stod også Lungernes fjernere slægtninge i nær forbindelse med St. Clara kloster i Roskilde. I 1390 bekræftede Borkvard Moltke for St. Clara den gård i Gladsaxe, som hans far Henneke/Johannes Moltke og mor Margrethe havde testamenteret til klostret for hans søster Gertruds begravelse⁷⁶. Som enke skænkede Margrethe i 1401 20 mk. til clarisserne for sin fars sjæl og i 1405 en gård for at få frit ophold i klostret⁷⁷. Henneke/Johannes Moltke var brorsøn til Evert Moltke, der var gift med Oluf Lunges datter Helene; han var desuden onkel til Evert Moltkes barnebarn Elne Everts datter Moltke, som var gift med Anders Jakobsen Lunge⁷⁸. Oluf Lunge, der var barnebarn af den første Oluf Lunge og død før 1387, efterlod sin enke Anna Pedersdatter, som i andet ægteskab giftede sig med rigsråd Mikkelt Rud. Efter at Anna for anden gang var blevet enke, forpagtede hun i 1412 en gård af St. Clara i nærheden af klostret og skødede i 1432 en gård i Dalby til klostret som

Lunge-slægten og St. Clara kloster i Roskilde. Årstillene markerer kontakt til St. Clara kloster (gave, vidne ved gave, pantsættelse, forpagtning af klosterjord, datter som nonne).

sjælegave for sig og sine sønner⁷⁹. Hendes datter Margrethe var nonne i St. Clara. Da Anna i 1408 overlod Margrethe to gårde, hang Lungeseglet ved diplommet⁸⁰.

I øvrigt havde de adelige familier ingen varig forbindelse til de to kvindelige tiggerklostre i Roskilde⁸¹. Således havde f.eks. medlemmer af den vidt forgrenede slægt Grubbe i første halvdel af det 14. århundrede kontakt til St. Clara, men også til St. Agnes. Peder Grubbe beseglede i 1296 en gave til St. Clara og mageskiftede to år senere på abbedissens og konventets vegne klostrets gods i Lyngby mod jord i Assendløse⁸². Hans søn Peder bekræftede ligeledes skødningen fra året 1296. I 1333 skænkede Peder en halv mk. skattejord i Markeslev til St. Clara, som Peders svigerfar Oluf Flemming havde foræret sin datter Cecilie, der var nonne i klostret⁸³. Peder var anden gang gift med Arine Olufsdatter. Hun pantsatte for 20 mk. sølv jordegods til St. Clara⁸⁴. Men allerede i 1329 indtrådte Peder Grubbes datter Else i dominikanernonneklostret St. Agnes⁸⁵. Og Peders svigerinde, Elisabeth, gav som enke i 1330 sit gods i Torslundelille til St. Agnes på den betingelse, at det skulle regnes som hendes »medgift«, hvis hun ønskede at indtræde i klostret⁸⁶. I 1349 og 1354 forpagtede hendes søn Peder Grubbe et bol i Lyngby, som Elisabeth havde skødet til nonnerne⁸⁷.

I reglen benyttede de sjællandske adelsfamilier kun i en eller to generationer de to klostre St. Clara og St. Agnes for at have et opholdssted for deres døtre og enker og for at lade bede for deres sjælefrelse. Et eksempel: Slægten Rane⁸⁸ er dokumenteret fra årene 1260 til 1378 og havde i begyndelsen af det 14. århundrede nogle medlemmer, som tjente kong Erik Menved (1286-1319) som rådgivere. Af slægten skødede kun Helene, der var datter af Niels Rane, der var faldet i unåde hos Erik Menved og som blev henrettet i 1316, i 1337 sit gods i S. Jernløse til St. Agnes »in remedium anime mee«. Helene kunde oppebære halvdelen af indtægterne, så længe hun levede, og klostret var forpligtet til at bygge et hus til hende i klostergården⁸⁹.

Facit: Klostrene St. Clara og St. Agnes var i høj grad integreret i det sjællandske adelige sarnfund. Det er symptomatisk, at de to klostre lå i Roskildes periferi. Men man må også erindre om, at borgerskabet i Roskilde var svagt. Roskilde var sæde for den mægtige sjællandske biskop, som omkring 1370 ejede en sjettedel af den største danske ø⁹⁰. Og for kongedømmet var Roskilde indtil midten af det 15. århundrede, da København overtog funktionen som rigets hovedby og også blev kaldt Danmarks hovedstad, en af de vigtigste residensbyer på Sjælland og i hele riget⁹¹. Konge og biskop prægede med kongsgården, som blev nedlagt i begyn-

delsen af det 15. århundrede, domkirken og bispegården Roskilde bys topografi. Monarken besad desuden slottet Haraldsborg nord for Roskilde⁹². Derfor er det ikke overraskende, at den biskoppelige tjenesteadel, ligesom oprindelig slægten Lunge, og adelige, der stod i tjeneste hos kongen, som f.eks. familien Rane og senere Lungerne, var repræsenteret i Roskilde og interesserede sig for jomfruklostrene i byen.

Aristokratisk indflydelse på klosterlivet?

Ingerd af Regenstein, som grundlagde St. Clara kloster, søgte visselig et liv i afsondrethed fra verden, da hun blev medlem af clarisserordenen i 1257. Det samme gælder for Cecilie, der tog nonnesløret i 1268 og ønskede, »at trække mig tilbage sammen med søstrene, idet jeg efter den arme korsfæstedes forbillede forlader verdens hæder og rigdom for i større frihed og fred resten af livet at kunne tjene skaberen under regelbunden tugt til mine synders forladelse«⁹³. Men kvindeklostrene i Roskilde var særlig stærkt knyttet til den sjællandske adel. Derfor rejser sig det spørgsmål, om livet bag klostermurene var præget af adelige normer og livsformer. Desværre er der kun få henvisninger i kilderne, som kan belyse de interne forhold i klostrene. Overleveringen består for største delen af gavebreve, forpagtningskontrakter osv., som er oplysende for klostrenes kontakter udadtil. Men der findes nogle indicier, som taler for, at nonnerne levede passende for deres herkomst på et højt niveau, som ikke altid var i overensstemmelse med ordensreglerne.

I St. Clara fulgte man den fjerde regel, som var givet af pave Urban IV i 1263 og som var forholdsvis mild⁹⁴. Den fastlagde strænge klausurbestemmelser for nonnerne og forbød lægfolk at betræde klostrene – med undtagelse af »medicus« og »minutor«, som måtte komme ind i medicinske nødstilfælde⁹⁵. Til klostret St. Agnes, som var medlem af Dominikus' Anden Orden, havde lægfolk efter reglen ingen adgang, og dominikanernonner måtte kun tale med slægtninge gennem et gittervindue og i vidners nærværelse⁹⁶. Men klausurbestemmelserne blev omgået. Således lejede Roskildeborgeren Jens Bonde i maj 1417 en gård af Cecilie, der var søster i St. Clara kloster⁹⁷, d.v.s., at Cecilie drev sine forretninger ud fra klostret – med abbedissens tilladelse. At klausuren ikke altid respekteredes, viser en bestemmelse af St. Agnes' klosterreform, som biskop Johannes Jepsen Ravensberg gennemførte i 1508. Han indskærpede nemlig nonnerne: »Skal der og strengelig holdes lyckæ med Døre og Porte og ej være nogen Indgang Dag eller Nat, men aldeles holde saadanne lyckæ og affwærelse fra alt Verdens Folk, Mandfolk og Kvindfolk«⁹⁸.

Clarissernes ordensdragt bestod af en ulden kjole, som var sækkeformet og sort, med sort slør og sandaler. Dominikanernonner skulde bære en hvid kjole, et sort slør og sort kappe⁹⁹. Dog skænkede Christine, enke efter Jakob Blaafod, den 23. maj 1308 søstrene i St. Clara rødt linklæde og til sin datter Margrethe, der også var medlem af konventet, et guldspænde, fire guldringe og et sølvbælte¹⁰⁰. Beklædningen og smykkegenstande var næppe forenelig med nonnernes simple ordensdragt.

Nonnerne besad i det 14. og 15. århundrede privatejendom og private indtægter (jvf ovenfor, s.13). I 1337 medbragte Helene af slægten Rane ved sin indtræden i klostret St. Agnes en tjenestepige¹⁰¹. Mogens Bille betænkte i 1537 i sit testamente foruden nonnen Sofie Bille også hendes tjenestepige¹⁰².

Men i konventerne levede der åbenbart også fattige nonner. I et brev (ca. 1510) bad Katharina Jakobsdatter, der var søster i St. Clara kloster, sin tidligere skriftefader Laurens Lykkesen om tøj til nonnen Bodil Bosdatter, der havde »ingen hielp hverkæn aff slegtninge eller vennær uden Guz«¹⁰³. Muligvis var der store sociale forskelle i konventerne, som genspejlede forholdene uden for klostrene. De fattigere søstre stammede sandsynligvis fra Roskilde bys familier. Eventuelt tog også den nævnte reform af St. Agnes i 1508 hensyn til sociale forskelle bag klostermurene. Biskop Johannes Jepsen bestemte, at konventet skulde bestå af 30 søstre, hvoraf 24 skulle tjene Gud og den hl. Agnes i koret og bede for klostrets stiftere og alle kristenmennesker, og seks søstre skulle arbejde i køkken og i kælder¹⁰⁴. Det kan ikke udelukkes, at biskoppen tildelte nonnerne virkeområder afhængig af deres herkomst: de adelige bad, mens de borgerlige arbejdede¹⁰⁵.

I øvrigt forklarer Katharina Jakobsdatter i sit brev til Laurens Lykkesen kort, men træffende årsagen til de sociale forskelle inden for St. Clara konventet : Nonnerne levede i kvindeklostrene ikke afsondret fra verden, men tværtimod i forbindelse med »slegtninge eller vennær«. De stillede krav på deres »hielp«, d.v.s. personlige gaver eller indtægter af gaver til klostrene, og fik den også, når de havde en familie, der var rig nok.

Kongedømmet, klostrene og reformationen

St. Agnes kloster var en kongelig stiftelse. Yderligere tog kongerne de tre nonneklostre i Roskilde – ligesom alle klostre i Danmark – i deres værn og privilegerede dem. De vigtigste privilegier var fritagelse for »leding«, d.v.s. den personlige krigstjeneste af klostrenes bønder, eller

skatteleding, som siden ca. 1200 trådte i stedet for personlig ledingsydelse. Desuden blev klostrene fritaget for alle kongelige skatter og udøvede jurisdiktionen over deres fæster¹⁰⁶.

Ligesom ved adelens skødninger til nonneklostrene, der som gave krævede en modydelse af klostrene, knyttede der sig til de kongelige privilegier siden midten af det 15. århundrede klosterlige ydelser og kongelig indgriben i klostrenes interne forhold. Således måtte St. Clara og Vor Frue kloster i slutningen af det 15. og i begyndelsen af det 16. århundrede stille et lille mandskab til kongens krigstog og rejser: i 1471 Vor Frue fire mænd, i 1490'erne St. Clara seks, Vor Frue fire, i 1496 St. Clara og Vor Frue tre hver og i 1502 St. Clara to og Vor Frue otte mænd¹⁰⁷. Hvorfor St. Agnes ikke blev inddraget, ved vi ikke.

Desuden havde kongen indflydelse på beskikkelse af St. Claras forvalter, henholdsvis forstander¹⁰⁸. I årene 1473 til 1496 var den kongelige kansler Hans Kjeldsen forstander for St. Clara. Efter hans død købte den allerede nævnte Else Grifsdatter Jernskæg embedet af kongen for 900 mk. og beklædte stillingen indtil året 1513. Derefter bortgav den danske konge klostret som len. Siden 1471 er det dokumenteret, at forstanderen og senere den kongelige lensmand tilbageholdt en del af klostrenes indtægter for sig selv¹⁰⁹.

På grund af den stærke afhængighed af kongemagten var reformationen, som blev indført i Danmark af kong Christian III i 1536, ikke et principielt brud i klostrenes historie. I byerne udøvedes siden 1520'erne pres på tiggerklostrene, og allerede i årene 1528 til 1532 blev 19 af de 26 danske franciskanerklostre opløst¹¹⁰. Men de tre kvindeklostre i Roskilde fortsatte efter reformationen, fordi det ved indførelsen af reformationen i 1536¹¹¹ og i kirkeordinansen fra det følgende år¹¹² bestemtes, at nonnerne måtte forlade klostrene, men også kunne blive der. De stadigvæk eksisterende kvindeklostres konventer skulle leve i tugt og klausur, og søstrene skulle undervises i den nye lære af en gift præst. Klostrene forblev kongelige len. St. Agnes fandtes endnu i 1550'erne. St. Clara bestod indtil året 1561, da nonnerne flyttedes til bispegården i Roskilde, den ene halvdel af klostrets gods fik Københavns universitet, den anden halvdel tilfaldt kongen. Vor Frue kloster blev opløst i 1570, efter at den sidste nonne var død. Reformationen var altså kun en, men den vigtigste etape i den proces, som begyndte i midten af det 15. århundrede og førte til klostrenes undergang ca. et århundrede senere¹¹³.

Konklusion

Jomfruklostrene Vor Frue, St. Clara og St. Agnes blev støttet af det adelige samfund, men dettes krav var undertiden så stærke, at der ikke altid kunne findes en overensstemmelse, en balance mellem klostrenes religiøse normer og det af adelige normer prægede liv i klostrene. Af stor betydning var derved, at den sjællandske adel søgte et opholdssted for sine ugifte døtre og ønskede at blive begravet i klostrene og at lade nonnerne bede for sig. Javist, St. Claras grundlæggelse i 1250'erne var et produkt af den højmiddelalderlige »religiøse kvindebevægelse«, men St. Agnes stiftedes allerede få år senere især på grund af politisk-økonomiske interesser. Både St. Clara og St. Agnes var i det 14. og 15. århundrede integrerede dele af det aristokratiske samfund, som med sine normer og forventninger prægede klostrenes interne forhold¹¹⁴. At klostrenes ordensregler derved ikke altid respekteredes, viser St. Agnes' reform i 1508.

Cisterciensernes og tiggerordenernes regler krævede et liv, som kun tjente Gud og derfor adskilte sig fra verden. I klostrene skulle der herske en ordening, hvis principper var anderledes end samfundets normer udenfor klostrene. Men klostrene var for at realisere deres mål naturligvis henvist til samfundets understøttelse. Og især samfundets eliter lod sig atter og atter inspirere af klosterbevægelsen og dens idealer: Unge kvinder eller enker tog sløret, mænd tjente kvindeklostrene som lægbrødre. Meget velhavende adelige grundlagde klostre. Ordener havde altså indflydelse på samfundet, men de havde også brug for den succes for at eksistere. Denne dialektiske forbindelse førte dertil, at klostrene integreredes i samfundet, tilpassede sig samfundets normer og delvis opgav sine egne oprindelige mål¹¹⁵.

Noter

Forkortelser

DD = *Diplomatarium Danicum*:

2.R., 12 bd., København 1938-60

3.R., 9 bd., København 1958-82

4.R., 4 bd., København 1984-94

Rep. = *Repertorium diplomaticum regni Danici mediaevalis*:

1.R., 4 bd., udg. ved K. Erslev, København 1894-1912

2.R., 9 bd., udg. ved W. Christensen, København 1928-1939

1. DD 3.R./ 1.Bd., nr.189.
2. Efter J. Lindbæk: *De Danske Franciskanerklostre*, København 1914, s.251 f
3. K.Bücher: *Die Frauenfrage im Mittelalter*, 2.opl., Tübingen 1910, s.5-10 og. s.24 ff.
4. Grundlæggende H.Grundmann: *Religiöse Bewegungen im Mittelalter*. Untersuchungen über die geschichtlichen Zusammenhänge zwischen der Ketzerei, den Bettelorden und der religiösen Frauenbewegung im 12. und 13. Jahrhundert und über die geschichtlichen Grundlagen der deutschen Mystik, Hildesheim 1961, især s.170-318.
5. E.Ennen: *Frauen im Mittelalter*, München 1984, s.110-123. Den moderne kvindeforskning har modificeret denne fortolkning, idet den forsøger at påvise, at den »religiøse kvindebevægelse« er en middelalderlig kvindebevægelse, som søger efter muligheder, for at leve uden mænd, f eks. U.Weinmann: *Mittelalterliche Frauenbewegungen*. Ihre Beziehungen zur Orthodoxie und Häresie, Pfaffenweiler 1990; kritisk bl.a. P. Dinzelbacher: Rollenverweigerung, religiøser Aufbruch und mystisches Erleben mittelalterlicher Frauen, i: *Religiöse Frauenbewegungen und mystische Frömmigkeit im Mittelalter*, udg. ved P.Dinzelbacher/ D.R. Bauer, Köln-Wien 1988, s. 1-58, her s.37-54.
6. På lignende måde i betragtning af middelalderlige munkeklostre jvf K. Schreiner: *Mönchssein in der Adelsgesellschaft des hohen und späten Mittelalters*. Klösterliche Gemeinschaftsbildung zwischen spiritueller Selbstbehauptung und sozialer Anpassung, i: *Historische Zeitschrift*, Bd.248 (1989), s.557-620, især s.561 ff.
7. Dertil N. Skyum-Nielsen: *Kvinde og slave*. Danmarkshistorie uden retouche 3, København 1971, s.120 og T. Hill: *Könige, Fürsten und Klöster*. Studien zu den dänischen Klostergründungen des 12. Jahrhunderts, Frankfurt/M.-Bern-New York-Paris 1992 (= Kieler Werkstücke, R.A, Bd.4), s.278 f
8. *Lokalarkiver til 1559. Gejstlige arkiver I*, udg. ved T. Jexlev, København 1973, s.283-375.
9. T. Jexlev: Nonneklostrene i Roskilde, i: *Historisk årbog fra Roskilde amt* 1977, s.25-40, her s.37 med n.28; situationen har ikke ændret sig indtil i dag.
10. De vigtigste er Lindbæk: *Franciskanerklostre* (n. 2), s.225-255, T. Jexlev: *Fra dansk senmiddelalder*. Nogle kildestudier, Odense 1976 (= Odense University Studies in History and Social Sciences, Vol.29), især s.3-28, J.N. Rasmussen: Die Klara-Schwester im Norden Europas, i: *Wissenschaft und Weisheit*, Bd.47 (1984), s.63-68, I. Nielsen: Brude- eller nonneslør. Om grundlæggerne af Sankt Clara og Sankt Agnes Klostre i Roskilde, i: *Kongemagt og Samfund i Middelalderen*. Festskrift til Erik Ulsig på 60-årsdagen 13. februar 1988, Århus 1988 (= Arusia-Historiske Skrifter, Bd.6), s.101-115.
11. Til det følgende G.G. Smith: De danske nonneklostre indtil 1250, i: *Kirkehistoriske samlinger* 1973, s.1-45, her s.5 ff., Jexlev: Nonneklostrene (n.9), s.27-33, M. Andersen: Rigets hovedby 1080-1300, i: *Roskilde bys historie – tiden indtil 1536*, udg. ved F.A. Birkebæk, E. Verwohlt, M. Høj, København 1992, s.119-232, her s.183-186, Hill: *Könige, Fürsten und Klöster* (n.7), s.277-286.
12. *Vitae Sanctorum Danorum*, udg. ved M.Cl. Gertz, København 1908-12, s.389 f., L.Weibull: En samtida berättelse från Clairvaux om ärkebiskop Eskil av Lund, i: *Scandia*, Bd.4 (1931), s.270-290, her s.285 ff; jvf. T. Gad: art. »Margrethe«, i: *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder*, Bd. 11 (1966), sp.351 f
13. Jvf V. Lorenzen: *De danske Cistercienserklostres Bygningshistorie*, København 1941 (= De danske Klostres Bygningshistorie, Bd. 11), s.202 ff.
14. *Bullarium Danicum*. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1198-1316, udg. ved

- A. Krarup, København 1932, nr. 1042 og 1043; jvf Hill: *Könige, Fürsten und Klöster* (n.7), s.281 ff.
15. Til det følgende Jexlev: Nonneklostrene (n.9), s.33 f., Rasmussen: Klara-Schwestern (n. 10), s.63 f, Nielsen: Brude- eller nonneslør (n. 10), s.101-106, Andersen: Rigets hovedby (n.11), s.205 f.
 16. Jvf E. Verwohlt: Hvideætten og Roskilde, i: *Roskilde bys historie – tiden indtil 1536*, udg. ved F.A. Birkebæk, E. Verwohlt, M. Høj, København 1992, s. 189.
 17. *Scriptores minores historiae Danicae medii aevi*, udg. ved M.Cl. Gertz, Bd.2, København 1918-1922, s.296.
 18. DD2:1,nr.106.
 19. *Scriptores minores historiae Danicae medii aevi* (n. 17), s.296.
 20. Jvf Hill: *Könige, Fürsten und Klöster* (n.7), s.253-256.
 21. Til det følgende Jexlev: Nonneklostrene (n.9), s.34-37, Nielsen: Brude- eller nonneslør (n. 10), s.110-113, Andersen: Rigets hovedby (n. 11), s.211 f.
 22. Jvf H. Olrik: Absalon, 2 bd., København 1908/9, Bd. 1, s.227 ff, Hill: *Könige, Fürsten und Klöster* (n.7), s.284 ff., Verwohlt: Hvideætten (n. 16), s.189, E. Hoffmann: Politische Heilige in Skandinavien und die Entwicklung der drei nordischen Reiche und Völker, i: *Politik und Heiligenverehrung im Hochmittelalter*, udg. ved J. Petersohn, Sigmaringen 1994 (= Vorträge und Forschungen, Bd.42), s.277-324, her s.320 f
 23. Dertil E. Jørgensen: *Helgendyrkelse i Danmark*. Studier over Kirkekultur og kirkeeligt Liv fra det 11te Aarhundredes Midte til Reformationen, København 1909, især s.45-58.
 24. Jvf især E. Hoffmann: *Die heiligen Könige bei den Angelsachsen und den skandinavischen Völkern. Königsheiler und Königshaus*, Neumünster 1975 (= Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, Bd.69), s. 147-175, E. Hoffmann: *Königerhebung und Thronfolgeordnung in Dänemark bis zum Ausgang des Mittelalters*, Berlin-New York 1976 (= Beiträge zur Geschichte und Quellenkunde des Mittelalters, Bd.5), s.93-111, Hill: *Könige, Fürsten und Klöster* (n.7), s.125-139, Hoffmann: Politische Heilige (n.22), s.288 ff.
 25. I modsætning til Dinzelbacher: Rollenverweigerung (n.5), s.23, der mener, at Skandinavien var »mest vidtgående eller fuldstændig uberørt« (»weitestgehend oder gänzlich unberührt«) af den »religiøse kvindebevægelse« (»religiöse Frauenbewegung«).
 26. DD 2:1, nr.208 og 249.
 27. Jvf. Rasmussen: Klara-Schwestern (n. 10), s.66.
 28. Jvf Nielsen: Brude- eller nonneslør (n. 10), s.111 f, Andersen: Rigets hovedby (n. 11), s.211; se dertil også K.J. Rasmussen: Kong Eriks døtre, i: *Den jyske Historiker*, Nr.42 (1987), s.47-67.
 29. DD 2:6, nr.295 og 296.
 30. DD 2:1, nr.380 og 381; jvf T.Jexlev: Middelalderlige testamenter som personalhistorisk kilde, i: *Personalhistorisk Tidsskrift*, Bd. 101(1981), s.1-11, her s.7.
 31. Jvf kortet hos Smith: De dansk nonneklostre (n. 11), 41
 32. DD 2:2, nr. 119 og 120.
 33. DD 2:2, nr. 121, 122 og 123; jvf Jexlev: Middelalderlige testamenter (n.30), s.7 f; desuden var Margrethe, Cecilie og Gro slægtninge af Ingerd af Regenstein og Jakob Erlandsen, der engagerde sig stærkt for Ingerds stiftelse, jvf n.20.
 34. DD 2:7, nr.246, 248 og 291, også DD 2:8, nr.355, DD 3:8, nr.446 og 447, Rep. 1.R., nr.7880, Rep. 2.R., nr.3165.

35. Lokalkarkiver til 1559 (n.8), s.330, nr.278, også Rep. 2.R., nr.5311 og 6942.
36. Jvf Lindbæk: Franciskanerklostre (n.2), s.247 f.
37. DD 3:1, nr.152 og 154, også DD2:4, nr.214, DD 3:2, nr.37.
38. Se dertil også L. Bisgaard: *Tjenesteideal og fromhedsideal*. Studier i adelens tænke-måde i dansk senmiddelalder, Århus 1988 (= Arusia-Historiske skrifter, Bd.7), s.49-58 og s.70 ff; til memoria-begrebet se O.G. Oexle: art. »Memoria, Memorialüberlieferung«, i: *Lexikon des Mittelalters*, Bd.6 (1993), sp.510-513.
39. Om gravenes memoria-funktion se Hill: *Könige, Fürsten und Klöster* (n.7), s.45, s.153 f og s.218-221, C. Sauer: *Fundatio und Memoria*. Stifter und Klostergründer im Bild 1100-1350, Göttingen 1993 (= Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Bd.109), s.153-160.
40. DD 2:6, nr.126, DD 3:3, nr.134, Rep. 1.R., nr.3772, 3894, 4848, 6150.
41. Om højtideligholdelse af anniversariet i den senmiddelalderlige Danmark se Bisgaard: *Tjenesteideal* (n.38), s.93-98.
42. DD 2:7, nr.361, DD 2:10, nr.195, 211, DD 2:11, nr.211, DD 4:2, nr.405, Rep. I.R., nr.4711, 4848, 5505, 6150, 6486, 6590;
43. DD 2:1, nr.432, DD 2:2, nr.75, DD 2:3, nr.315, DD 2:5, nr.195, 206, DD 2:7, nr.246, DD 2:8, nr.204, 372, 378, DD 2:10, nr.312, DD 2:12, nr.10, 152, Rep. I.R., nr.3894, 5908, 6507.
44. Rep. I.R., nr.6353.
45. DD 2:1, nr.306, DD 2:5, nr.195 og 206 (dertil DD 2:5, nr.172), DD 2:6, nr.126 (dertil DD 2:5, nr.266), DD 2:7, nr.246 (dertil DD 2:6, nr.295), Rep. 2.R., nr.3165, også DD 2:10, nr.211.
46. Om oprindelse af dette bodsystem se A. Angenendt: *Missa specialis*. Zugleich ein Beitrag zur Entstehung der Privatmessen, i: *Frühmittelalterliche Studien*, Bd. 17 (1983), s.153-221 og A. Angenendt: *Theologie und Liturgie der mittelalterlichen Toten-Memoria*, i: *Memoria*. Der Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter, udg. ved K. Schmid/ J. Wollasch, München 1984 (= Münstersche Mittelalter-Schriften, Bd.48), s.78-199, især s.118 ff. og s.164ff.
47. Rep. I.R., nr.4848.
48. Dertil især C.A. Christensen: art. »Danmark«, i: *Ødegårder og ny besætning i de nordiske land i senmiddelalderen*. Rapporter til det nordiske historikermøde i Bergen 1964, Bergen 1964, s.7-24, S. Gissel: Forskningsrapport for Danmark, i: *Det nordiske Ødegårdsprojekt*, Publiksjon Nr. 1: Nationale forskningsoversikter, København 1972, s. 1-71, især s.32-35 og s.61-65.
49. DD 4:1, nr.277, jvf. N. Skyum-Nielsen: *Ærkekonge og Erkebiskop*. Nye træk i dansk kirkehistorie 1376-1536, i: *Scandia*, Bd.23 (1955-57), s.1-101, her s.17 og C.A. Christensen: *Ændringerne i landsbyens økonomiske og sociale struktur i det 14. og 15. århundrede*, i: *Historisk Tidsskrift* (dansk), 12.R./ 1 .Bd. (1963-66), s.257-349, her s.311 med n. 1.
50. DD 2:6, nr.350, DD 3:3, nr.123, DD 3:4, nr.169, DD 3:9, nr.344, DD 4:1, nr.433, Rep. I.R., nr.3814, 3817, 4176, 4457, 4656, 4712, 4846, 4862, 4913, 4918, 5983, 6060, 6939, 6963, 7082, 7188, Rep. 2.R., nr.5392, 5393, Lokalkarkiver til 1559 (n.8), s.371-374, nr.171, 176, 177, 179, 183, 188.
51. DD 2:12, nr.22, DD 3:8, nr.446, DD 3:9, nr.8, DD 4:1, nr.280, DD 4:2, nr.8, 60 og 457, DD 4:3, nr.178, Rep. I.R., nr.3784, 3974, 4008, 4530, 4818, 4848, 5191, 5231, 5659, 7033, 7188, Rep. 2.R., nr.1129, 4869, 6252, 6341, 6883, 10264, 11105, 13000 (= Lokalkarkiver til 1559 (n.8), s.343, nr.365).
52. DD 2:6, nr.350.

53. DD3:3, nr.123 og DD3:4, nr.155.
54. Rep. 1.R., nr.6963.
55. Rep.1.R., nr.4711, 7081 og 7082.
56. DD 2:5, nr.206 og 207, DD 3:9, nr.8.
57. DD 4:1, nr.280, DD 4:2, nr.60 og 457, DD 4:3, nr.178.
58. Rep. 1.R., nr.5191 og 5231.
59. Rep. 1.R., nr.6590.
60. Rep. 1.R., nr.7033 og Rep. 2.R., nr.1815.
61. Dertil også Christensen: Ændringerne (n.49), s.310 f.
62. DD 2:1, nr.402, DD 2:3, nr.140, DD 2:11, nr.211, DD 3:3, nr.324, Rep. 1.R., nr.4913, Rep. 2.R., nr.12264, 12270, 12459, Lokalkarkiver til 1559 (n.8), s.371 f, nr.167, 171, 172 og 177.
63. Rep. 1.R., nr.6628 og 7880.
64. Rep. 1.R., nr.6881, Rep. 2.R., nr.3726, 3729 og 9667, også publiceret hos Jexlev: Fra dansk senmiddelalder (n. 10), s.91-95.
65. Jvf Jexlev: Fra dansk senmiddelalder (n. 10), s.9 f., på lignende måde Rasmussen: Klara-Schwestern (n. 10), s.66.
66. Ligesom hos L. Rasmussen: Gaverne til klostrene i middelalderen. Den social og kønsmæssige fordeling af donatorer på dansk herreklostre indtil 1385, i: *Kirkehistoriske samlinger*, 1991, s.7-78 forstås også her ved »adel/ adelig« de personer, der var privilegeret i forhold til det øvrige befolkning og der socialt var delt i tre grupper: højadel, almindelig adel, lavadel.
67. Om slægten Lunge se *Danmarks Adels Aarbog*, Bd. 19 (1902), s.305-317 og E. Ulsig: *Danske adelsgodser i middelalderen*, København 1968 (= Skrifter udg. af det Historiske Institut ved Københavns Universitet, Bd.2), s.174-178.
68. DD 2:2, nr.114, DD 2:3, nr.140, 255 og 328.
69. DD 2:5, nr.172, 206 og 207.
70. DD 2:7,nr.355.
71. DD 2:12, nr.152 og DD 3:1, nr.152, jvf også ovenfor, n.37.
72. Ovenfor, n.57.
73. DD 4:2,nr.473.
74. DD 4:3,nr.178.
75. Rep. 1.R., nr.5885, også nr.6881; om Anders Jakobsen og Ove Lunge se *Danmarks Adels Aarbog*, Bd.19 (n.67), s.308 f. og s.310 f, Ulsig: *Danske adelsgodser* (n.67), s.175 ff.
76. DD 4:4, nr.293.
77. Rep. 1.R., nr.4486 og 4679.
78. *Danmarks Adels Aarbog*, Bd. 19 (n.67), s.309 og s.315, *Danmarks Adels Aarbog*, Bd.38 (1921), s.498 og s.502 f, Ulsig: *Danske adelsgodser* (n.67), s.178.
79. Ovenfor, n.58 og 59.
80. Ovenfor, n.35; til Anna og Margrethe jvf *Danmarks Adels Aarbog*, Bd.29 (1912), s.435 og s. 438.
81. Jvf også Jexlev: Fra dansk senmiddelalder (n. 10), s. 10.
82. DD 2:4, nr.214 og 338.
83. DD 2:11, nr.78.
84. Dd 3:2, nr.15 og 16.
85. DD 2:10,nr.131.
86. DD 2:10,nr.211.
87. Ovenfor,n.53.

88. Dertil Ulsig: Danske adelsgodser (n.67), s.62-66.
89. DD 2:12, nr.10 og 29, også DD 3:3, nr.328.
90. Jvf Gissel: Forskningsrapport for Danmark (n.48), s.34.
91. Jvf T. Riis: Det middelalderlige danske rejsekongedømme indtil 1332, i: *Middelalder, metode og medier*. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen på 60-årsdagen den 17. oktober 1981, København 1981, s.115-136, især s.123-126, T. Riis: Hvorfor blev København Danmarks hovedstad?, i: *Struktur og Funktion*. Festskrift til Erling Ladewig Petersen, (Odense University Studies in History and Social Sciences, Vol. 174) Odense 1994, s.73-80, her s.76 f
92. Jvf Andersen: Rigets hovedby (n.11), s.158-161 og s.191-198, V. Etting: Tiderne skifter 1400-1536, i: *Roskilde bys historie – tiden indtil 1536*, udg. ved F.A. Birkebæk, E. Verwohlt, M. Høj, København 1992, s.301-387, her s.314-317.
93. Ovenfor, n.32.
94. Jvf Rasmussen: Klara-Schwestern (n. 10), s.65; Lindbæk: Franciskanerklostre (n.2), s.245 mener, at clarisserne i Roskilde levede efter den anden regel (1257).
95. *Bullarium Franciscandum Romanorum Pontificum*, Bd.2, Rom 1761, s.510 og 516; bestemmelserne af den anden regel er næsten de samme, jvf sammesteds, Bd. 1, Rom 1759, s.477 og s.479.
96. M. Heimbucher: *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche*, 3.opl., 2 bd., Paderborn 1933/34, her Bd. 1, s.529.
97. Rep. 1.R., nr.5659.
98. Rep. 2.R., nr.11017.
99. Jvf Lindbæk: Franciskanerklostre (n.2), s.246, Heimbucher: Orden und Kongregationen (n.96), Bd. 1, s.529 og s.822.
100. DD2:6,nr.126.
101. Ovenfor, n.89.
102. Lindbæk: Franciskanerklostre (n.2), s.294 med n.444.
103. *Missiver fra Kongerne Christiern 1's og Hans' Tid*, Bd.2, udg. ved W. Christensen, København 1914, s.390 f
104. Ovenfor, n.98.
105. På lignende måde Rasmussen: Klara-Schwestern (n. 10), s.66.
106. Vor Frue kloster: DD 2:1, nr.16, DD 2:2, nr.110; St. Clara kloster: DD 2:3, nr.308, DD 2:6, nr.108, DD 2:8, nr.305, DD 2:9, nr.376, DD 3:1, nr.189 og 190; St. Agnes kloster: DD 2:6, nr.152, DD 2:10, nr.241, Rep. 1.R., nr.4565 og 7562; jvf Hill: *Könige, Fürsten und Klöster* (n.7), s.56-62.
107. Optegnelsesbog fra Christiern Is og Hans' Cancelli, i: *Danske Magazin*, 4.R./ 2.Bd. (1873), s.144-170, her s.145, 149, 151 og 152; jvf W. Christensen: *Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede*, København 1903, s.326-330.
108. Til det følgende jvf Lindbæk: Franciskanerklostre (n.2), s.236 og s.295 f. med n.448, Skyum-Nielsen: Ærkekonge og Ærkebiskop (n.49), s.67 ff
109. Rep. 2.R., nr.2917.
110. *Scriptores minores historiae Danicae medii aevi*, Bd.2 (n. 17), s.325-367; jvf M.Schwarz Lausten: *Reformationen i Danmark*, Viborg 1987, s.42-52.
111. Schwarz Lausten: *Reformationen* (n. 110), s. 105.
112. *Die lateinische Kirchenordnung König Christians III. von 1537*, udg. ved D.E.Feddersen, Kiel 1934 (= Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte, 1.R./ 18.H.), s.60.
113. Jvf Skyum-Nielsen: Ærkekonge og Ærkebiskop (n.49), s.49-71.
114. For nonneklostrene i Roskilde gælder også, hvad Schreiner: *Mönchssein in der*

Adelsgesellschaft (n.6), s.595 skrev om middelalderlige munkeklostre, at de ikke var »samfundets uafhængige, verdensfjerne helligdomme af den rene ånd« (»gesellschaftsunabhängige, weltentrückte Heiligtümer des reinen Geistes«), men tværtimod »dele af et samfund, fra hvis førende grupper udgår orienteringer, forventninger og tvang« (»Teilbereiche einer Gesellschaft, von deren Führungsschichten Orientierungen, Erwartungen und Zwänge ausgehen«).

115. Jeg takker Ingeborg Kistrup (Kiel), prof. Karl Christian Lammers (København) og prof. Thomas Riis (Kiel) for hjælp ved oversættelsen.

Zusammenfassung

In dem Artikel wird untersucht, inwiefern mittelalterliche Frauenklöster und das Leben ihrer Nonnen durch das Spannungsverhältnis zwischen den religiösen Normen der Ordensregeln, denen die Klöster unterworfen waren (Leben der Nonnen in Abkehr von der Welt, Demut, Gleichheit und Armut), und den Ansprüchen der die Konvente fördernden und tragenden Gesellschaftsschichten mit ihren eigenen Normen (herrschaftsorientiertes Leben in der hierarchisch-ständisch gegliederten Welt) geprägt wurde. Untersuchungsgegenstand sind die Roskilder Frauenklöster St. Marien (gegründet ca. 1160, Zisterzienserinnen), St. Clara (gegr. 1256/57, Clarissen) und St. Agnes (gegr. 1264, Dominikanerinnen). Die drei Klöster waren hochadlige bzw. königliche Stiftungen. Insbesondere der seeländische Adel beschenkte die Klöster bis weit ins 15. Jahrhundert hinein. Dafür mußten die Konvente Gegenleistungen erbringen: 1. Unverheiratete Töchter oder Witwen wurden unter Wahrung eines gewissen Lebensstandards aufgenommen. Die Wohltäter erwarben 2. für sich und ihre Angehörigen das Recht auf Begräbnis und Totengedächtnis (Memoria) innerhalb des Klosters und konnten 3. während der spätmittelalterlichen Agrarkrise zu günstigen Bedingungen Klosterland pachten. Es finden sich zudem eine Reihe von Indizien, die dafür sprechen, daß gegen Bestimmungen der Klosterregeln die Nonnen einen ihrer adligen Herkunft entsprechenden Lebensstil pflegten. So entwickelten sich die Roskilder Klöster im 14. und 15. Jahrhundert zu integralen Bereichen der aristokratischen Gesellschaft Seelands, deren Orientierungen und Erwartungen auch das Innenleben der Konvente bestimmten.

Die drei Nonnenklöster sind auf der einen Seite Exempel für den großen Erfolg der mittelalterlichen Reform- und Bettelorden innerhalb der laikalen Welt; zum anderen wird an der Geschichte der Roskilder Klöster aber auch deutlich, wie gerade dieser Erfolg die Klöster in die Gesellschaft integrierte, so daß sich die Konvente zumindest partiell den Normen der Gesellschaft anpaßten und ihre ursprünglichen Ziele

teilweise aufgaben. Dabei konnten zuweilen religiöse Norm und klösterliche Realität so weit auseinanderklaffen, daß erst eine Reform diese wieder in Übereinstimmung zu bringen vermochte.